

of the subjects is brought in accordance with the requirements of the legal standards.

Having considered the above-mentioned facts, should be differentiated two approaches as to conception of the studied category:

Legal act (in its wider sense) is the expression of will of capable subjects to law objectivated in verbal documentary form creating juridical consequences;

Legal act (in its narrower sense) is provided by the state and accepted as legitimate by the civil society, formally mandated will expression of public authorities, their service and official persons, that has official character, exercises just from the point of view of the majority of the population regulatory or protective influence upon the behaviour of the subjects to law and creates legal consequences.

Having considered etymological aspect of the term “juridical act” it is possible to suggest the following definition of the category: a juridical act is provided by the state formally mandatory will expression of judicial agencies having official character, exercises regulatory or protective influence upon behaviour of the subjects to law creating provided by the law juridical consequences in order to affirm legal order.

Keywords: *act, legal act, juridical act, interpretation and legal act, law enforcement act.*

Надійшла до редакції 23.03.2016

Степаненко К.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.7 + 341.1

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Зроблено спробу дослідити механізм забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі. Надано визначення механізму забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі, систематизовано джерела механізму забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі. Здійснено структурування та аналіз інституційних, процесуальних та матеріальних гарантій забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі.

Ключові слова: *Європейський Союз, механізм забезпечення прав людини та громадянина, джерела Європейського Союзу, гарантії забезпечення прав людини та громадянина.*

Постановка проблеми. Володіння людиною в сучасному світі власними правами гарантується наявністю механізмів реальної реалізації цієї можливості. Створення таких механізмів – справа світового значення, оскільки згаданий у визначальних міжнародних договорах пріоритет людини над державою не повинен бути декларуванням взятих державою або міждержавними об'єднаннями на себе зобов'язань ефективно забезпечувати права кожної особистості. Переведення користування наданими правами у практичну сферу дає можливість людині всебічно розвиватися, що є одним із принципів іс-

нування Європейського Союзу (ЄС) – унікального міждержавного об'єднання сучасності.

Забезпечення прав людини та громадянина є одним із концептуальних напрямів діяльності Європейського Союзу відповідно до цілей та принципів цієї організації, закріплених в установчих договорах. Критерії, яким мають відповідати країни-кандидати на вступ до ЄС, схвалені на засіданні Європейської Ради в Копенгагені у 1993 році, вимагають від країни-кандидата на вступ до ЄС стабільності інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу права людини і захист меншин. Після підписання у 2014 році Угоди про асоціацію України з ЄС, дотримання цих вимог для нашої держави набуває ще більшої актуальності та вимагає посиленої уваги до механізму забезпечення прав людини та громадянина, що діє сьогодні в Європейському Союзі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичні положення механізму забезпечення прав людини та громадянина розглядалися у наукових роботах, спрямованих на розвиток галузі конституційного права, міжнародного права, політології, інших наук. Зважений та аргументований погляд на вирішення цієї проблеми можна зустріти в наукових працях М. Баймуратова, М. Буроменського, А. Мацко, А. Олійника, В. Опришка, В. Погорілка, П. Рабиновича, В. Тація, Ю. Тодики, М. Черкеса, Ю. Шемшученка, О. Ярмиша та інших вчених. В останні роки, як наслідок євроінтеграційних прагнень України та звернення уваги науковців до європейського права і права ЄС, з'явилися цікаві та ґрунтовні публікації таких вітчизняних та зарубіжних авторів: І. Грицяк, А. Дмитрієв, І. Лукашук, Л. Тимченко, В. Муравйов, Л. Луць, Л. Ентін та ін. Безпосередньо механізм забезпечення прав людини в Європейському Союзі досліджено в наукових роботах вітчизняних дослідників Н. Толкачової («Система захисту прав людини в Європейському Союзі», 2009 р.) та В. Муравйова, О. Святун («Організаційно-правовий механізм захисту прав людини в Європейському Союзі», 2013 р.), які можна вважати дискусійним підґрунтям для написання статті. Проте, зважаючи на важливість для світової спільноти проблематики захисту прав людини, посилення євроінтеграційних амбіцій України, що мало вираз у підписанні Угоди про асоціацію України з ЄС, питання дії механізму забезпечення прав людини в Європейському Союзі залишаються актуальними та прикладними. Отже, головною метою статті є визначення механізму забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі, структурування та аналіз гарантій забезпечення прав людини та громадянина в ЄС.

Виклад основного матеріалу. Історичне обґрунтування важливості інституту прав людини в контексті становлення правової держави знаходить в теорії і на практиці риси, властивості і характеристики, які отримали в сучасному міжнародному публічному праві назву пріоритет прав людини по відношенню до держави та міждержавних об'єднань. Природа сучасної правової держави заснована на правах людини і саме в цій якості держава зберегла практичну цінність необхідної і доцільної організації, що надає людству прос-

ті, але незамінні послуги. Забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі – це багатовекторний правовий процес, що відповідає духу сучасного європейського права і має свій механізм, сформований за довгі роки правової інтеграції в межах функціонування Європейських співтовариств.

Незважаючи на те, що на перших етапах своєї діяльності ЄС не приділяв значної уваги питанням захисту прав людини, в державах-засновниках перших Європейських співтовариств завжди існувала ідея можливості реалізації та захисту прав людини, під яку розроблялися та втілювалися відповідні механізми. З розширенням сфер співпраці та кількості держав, що в різні часи приєднувалися до інтеграційних об'єднань, зростала і необхідність у диверсифікації засобів і механізмів захисту прав людини, які закріплювалися в установчих договорах, так званих первинних джерелах ЄС. Сьогодні, враховуючи значущість прав людини, ефективність їх забезпечення в Європейському Союзі, інститути та органи ЄС постійно звертають особливу увагу на систематизацію та спрощення відповідних механізмів щодо захисту прав громадян Союзу, а також осіб, які перебувають в його просторових межах. Арсенал таких механізмів і засобів багатий і різноманітний, оскільки проголошуючи права і свободи особистості, ЄС в установчих договорах взяв обов'язок їх забезпечувати не тільки правовими, але і економічними, політичними, ідеологічними, культурними засобами. На сьогодні, зважаючи на складні політичні процеси в Союзі, викликані фінансовою та міграційною кризою, реальне забезпечення прав людини та громадянина в ЄС належить до найактуальніших питань цього унікального об'єднання.

На думку В. Муравйова і О. Святун, в Європейському Союзі не існує цілісного механізму захисту прав людини [1, с. 4], проте таке твердження є не зовсім вірним, оскільки за довгі роки формування джерельної бази Союзу склалися відповідні елементи механізму забезпечення прав людини та громадянина, які притаманні правозастосовній практиці інститутів та органів ЄС, вони корелюються з логікою існування самого Союзу, закладеною в перших установчих документах. Але перед тим як обґрунтувати це припущення, доцільно звернутися до теоретико-семантичних характеристик такої категорії, як «механізм» стосовно забезпечення прав і свобод людини та громадянина. В цьому ракурсі слід зазначити думку професора А. Олійника, який визначає механізм забезпечення конституційних свобод як систему умов і засобів реалізації суб'єктивних можливостей щодо їх охорони, захисту і відновлення шляхом застосування компетентними міжнародними форумами та національними державними органами і органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, їх посадовими і службовими особами матеріальних і процесуальних норм міжнародного та національного права [2, с. 190]. Професор В. Копейчиков свого часу визнавав існування дуже важливої проблеми необхідності максимального спрощення механізму здійснення і захисту прав і свобод людини та громадянина, а її рішення бачив у створенні спеціальних кодексів прав людини, механізм реалізації яких був би визначений хоча б в основних рисах [3, с. 83]. Слід зазначити, що своерідна кодифікація прав лю-

дини присутня на міжнародному рівні та полягає в існуванні фундаментальних документів світового значення, які передбачають та контролюють універсальні механізми захисту прав людини. Звісно, вони мають своє розповсюдження й на Європейський Союз.

Отже, механізм забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі може визначатися як структурно взаємопов'язана сукупність правових та організаційних гарантій, що реалізуються інститутами та органами ЄС і спрямовані на регулювання правовідносин у цій сфері. Мова йде про ті національні та міжнаціональні гарантії (засоби, правила, процедури), які покликані забезпечити перехід прав і свобод від декларації до реалій, створити зрозумілі та прозорі умови щодо забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі, не порушуючи при цьому норм міжнародного права, установчих договорів ЄС та принципи національного суверенітету країн-членів Союзу. Зважаючи на мультиправовий характер джерел ЄС, обумовлений своєрідністю правових систем країн-учасниць, можна стверджувати, що в Європейському Союзі на сьогодні існує свій механізм забезпечення прав людини та громадянина, який хоча і є похідним від міжнародної системи захисту прав особи, але має власну специфіку, зумовлену правовим статусом та порядком функціонування інститутів ЄС, діяльність яких спрямована, в тому числі, й на захист прав громадян Союзу.

Відчутний прогрес Європейського Союзу у галузі прав людини особливо помітний, якщо врахувати ту обставину, що європейське право цю проблематику не регулювало зовсім. Юрисдикційний захист прав людини здійснювався перш за все національними судовими органами, а наднаціональні інститути їм допомагали, проте не підміняли. Що стосується захисту прав людини, то право Європейського Союзу не втручається у сферу внутрішньої компетенції держав-членів, не наполягає на закріпленні загальних стандартів, гармонізації або зближення механізмів їх захисту і забезпечення, не прагне до наднаціонального регулювання. Право Євросоюзу орієнтується на високі традиції, які утвердилися у цій сфері на національному рівні [4, с. 301].

Механізм забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі базується на відповідних джерелах, які закріплюють правовий статус людини та громадянина, визначають механізм забезпечення їх прав. До найважливіших джерел основ правового становища людини і громадянина в ЄС належать: 1) статті так званої «Конституції» ЄС: Договору про Європейський Союз і Договору про функціонування Європейського Союзу (раніше мав назву Договір про Європейське співтовариство 1957 р.); 2) Європейська Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. (ЄКПЛ); 3) два документа рекомендаційного характеру – акти так званого м'якого права, прийняті в 1989 р.: Декларація основних прав і свобод та Хартія про основні соціальні права працівників; 4) Хартія ЄС про основні права 2000 р. (Хартія); 5) прецедентне право судів ЄС, перш за все, Суду Європейського Союзу.

Наявність зазначеної джерельної бази зайвий раз підкреслює своєрідність механізмів забезпечення прав людини та громадянина в Європейському

Союзі. Так, із остаточним набуттям чинності Лісабонського договору 2007 року, відбудеться інкорпорація першого узагальненого каталогу прав індивіда, якою є Хартія основних прав Євросоюзу. А це, на думку Н. Толкачової, означає, що відбудеться довгоочікуваний і неминучий злам у регулюванні охорони прав людини на рівні наднаціональних організацій [5, с. 347]. Не менш важливим документом у цьому ракурсі є Європейська Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року. У справі 136/79 National Panasonic (1980 р.) Суд ЄС вирішив, що хоча ЄКПЛ не є складовою права ЄС, її положення повинні виконуватися. Тому будь-які заходи, ухвалені в межах ЄС, не будуть дійсними, якщо вони суперечать Конвенції.

Необхідність у розробці власних документів у рамках Союзу, що регулюють права і свободи людини, їх захист, незважаючи на рецепцію ЄКПЛ, пояснюється, в основному, потребою в поповненні прогалини ЄКПЛ (в її тексті майже повністю відсутні права «третього покоління» – соціально-економічні та культурні). Найбільший інтерес з цих джерел Союзу представляє Хартія, якій планується надання вищої юридичної сили в правовій системі ЄС за допомогою інкорпорації в установчі акти. Хартія містить практично усі права і свободи, гарантовані ЄКПЛ, при цьому більш детально регламентуючи їх, а також нові права. Унікальність Хартії полягає також у своєрідному способі класифікації основних прав і свобод, заснованої на цінностях, на захист яких вони спрямовані (людська гідність – глава I; свобода – глава I; рівність – глава III; солідарність – глава IV).

Названі джерела права ЄС закріплюють відповідні *гарантії* прав і свобод людини і громадянина: інституційні, процесуальні, матеріальні. *Інституційні* гарантії передбачають судовий (шляхом звернення до національних судів і трибуналів, судових органів Союзу, Європейського суду з прав людини) та позасудовий (шляхом звернення до Омбудсмана ЄС; органів спеціальної компетенції: Європейського контролера із захисту даних, Загального контрольного органу в рамках Європолу, Управління щодо забезпечення продовольчої безпеки і захисту прав споживачів, Європейського агентства з питань навколишнього середовища та ін.; Європейської Комісії; дипломатичних і консульських представництв держав-членів ЄС в країнах, що не входять у Союз) захист прав і свобод людини.

До основних *процесуальних* гарантій можна віднести: звернення в неупереджений суд за захистом будь-яких прав і свобод, встановлених нормами ЄС; право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку; право на юридичну допомогу; гарантії для підозрюваних, обвинувачених та підсудних у справах про вчинення кримінальних злочинів (презумпція невинуватості, право на захист, принципи законності і пропорційності злочинів і покарань, процедура habeas corpus, принцип non bis in idem).

Громадяни Європейського Союзу за захистом своїх порушених прав і свобод, гарантованих ЄКПЛ, можуть звертатися до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), в інших випадках (наприклад, коли порушуються права і свободи, гарантовані не ЄКПЛ, а нормами права ЄС) громадяни Союзу

можуть звертатися в судові органи ЄС, зокрема, в Суд ЄС шляхом пред'явлення: 1) позовів про бездіяльність (якщо бездіяльність інститутів ЄС і Співтовариств безпосередньо зачіпає їх права та інтереси); 2) позовів про анулювання (якщо прийнятий нормативно-правовий акт ЄС безпосередньо зачіпає їх права та інтереси); 3) позовів про відшкодування шкоди, заподіяної діями (бездіяльністю) інститутів ЄС і Співтовариств.

Матеріальні гарантії передбачають майнову відповідальність Європейського Союзу і держав-членів за порушення суб'єктивних прав, встановлених нормами ЄС. При цьому порядок відшкодування завданої шкоди також є одним із специфічних механізмів забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі і співвідноситься з процедурою виконання рішень Суду ЄС, які, як і постанови ЄСПЛ, є остаточними і оскарженню не підлягають, але призводять до безумовного скасування або зміни рішень національних судів. Іншими словами, Суд ЄС виступає в якості вищої судової інстанції Європейського Союзу, незважаючи на відсутність легальної ієрархічної підпорядкованості між елементами судової системи Союзу. Загальні положення про виконання рішень Суду ЄС містяться в ст. ст. 228, 244 і 256 Договору про Європейське Співтовариство та зводяться до такого. Рішення, що покладають платіжні зобов'язання на будь-яку особу, крім держави, підлягають примусовому виконанню. Примусове виконання регулюється цивільно-процесуальними нормами тієї держави, на території якої виконання має місце. Держави самі зобов'язані вжити необхідних заходів для виконання рішень, винесених щодо них. В іншому випадку після отримання пояснень з боку держави і винесення мотивованого висновку Європейська Комісія надає термін для виконання судового рішення, при порушенні якого вона може передати справу до Суду ЄС. Останній може зобов'язати державу сплатити штраф. Як правило, держави ЄС виконують рішення Суду ЄС, що свідчить про авторитет даного органу.

Висновки. В Європейському Союзі існує свій механізм забезпечення прав людини та громадянина, який хоча і є похідним від міжнародної системи захисту прав особи, але має власну специфіку, зумовлену правовим статусом та порядком функціонування інститутів ЄС, діяльність яких спрямована, в тому числі, й на захист прав громадян Союзу. Механізм забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі може визначатися як структурно взаємопов'язана сукупність правових та організаційних гарантій, що реалізуються інститутами та органами ЄС і спрямовані на регулювання правовідносин у цій сфері. Джерела права ЄС, як основне ядро механізму забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі, закріплюють відповідні гарантії: інституційні, процесуальні та матеріальні. Спрощення механізму забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі є одним із концептуальних напрямів діяльності ЄС відповідно до цілей та принципів цієї організації, закріплених в установчих договорах.

Бібліографічні посилання

1. Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. праць. – 2013. – Вип. 117. – Ч. I (у двох ч.). – 157 с.
2. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : монографія / А. Ю. Олійник. – К., 2008.
3. Основи конституційного права України : підручник / за ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997.
4. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека / отв. ред. Л. М. Энтина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2007.
5. Толкачова Н. Б. Система захисту прав людини в Європейському Союзі / Н. Б. Толкачова // Часопис Київського університету права : Український науково-теоретичний часопис. – 10/2009. – № 4. – С. 346-350.

Степаненко К.В. Механізм забезпечення прав человека и гражданина в Европейском Союзе. Сделана попытка исследовать механизм обеспечения прав человека и гражданина в Европейском Союзе. Дано определение механизма обеспечения прав человека и гражданина в Европейском Союзе, систематизированы источники механизма обеспечения прав человека и гражданина в Европейском Союзе. Осуществлено структурирование и анализ институциональных, процессуальных и материальных гарантий обеспечения прав человека и гражданина в Европейском Союзе.

Ключевые слова: *Европейский Союз, механизм обеспечения прав человека и гражданина, источники Европейского Союза, гарантии обеспечения прав человека и гражданина.*

Stepanenko K.V. Mechanism of ensuring of rights of the man and the citizen in the EU. This article attempts to explore the mechanism of human rights and citizen of the European Union. Available determine the mechanism to ensure human and civil rights in the European Union sources systematized mechanism for ensuring human and civil rights in the European Union.

The most important sources of legal status of the man and the citizen in the EU include: 1) so-called "EU Constitution" – the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union (formerly was called the Treaty of the European Community in 1957); 2) European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 (ECHR); 3) two recommendatory documents - acts of so-called soft law, adopted in 1989: Declaration of Fundamental Rights and Freedoms and the Charter of Fundamental Workers Social Rights; 4) The EU Charter of Fundamental Rights of 2000 (the Charter); 5) case law of the courts of the EU, above all, the Court of the European Union.

There is structuring and analysis of institutional (judicial and non-judicial protection), procedural (the right to a fair and public hearing within a reasonable time; the right to legal assistance; guarantees for suspects, accused persons and defendants in cases of criminal offenses (presumption of innocence, the right to defense, principles of legality and proportionality of crime and punishment, the procedure of habeas corpus, the principle of non bis in idem)) and substantive (property liability of the European Union and the Member States for infringement of subjective rights established by the EU regulations) guarantees of human and civil rights in the European Union.

Keywords: *European Union, a mechanism to ensure human and civil rights, the source of the European Union guarantees of human and civil rights.*

Надійшла до редакції 24.03.2016